

Sylwia KACZMAREK
Uniwersytet Łódzki

REWITALIZACJA I KRAJOBRAZ MIEJSKI – KWESTIA SPOŁECZNEJ ODPOWIEDZIALNOŚCI

REVITALIZATION AND URBAN LANDSCAPE – THE ISSUE OF SOCIAL RESPONSIBILITY

ABSTRACT: Revitalization of postindustrial urban areas in European cities changes and redefines the urban landscape. The process is multidimensional: material, functional, spatial symbolic and above all social. New urban landscape of revitalized areas is perceived contextually by inhabitants and other users. Based on analysis of case studies describing in literature, the article presents direct and indirect relations identified in urban landscape of revitalized postindustrial urban areas depending on the different contexts. The conclusion underlines the aspect of the social responsibility of the revitalization in the process of monitoring and assessing it.

KEY WORDS: revitalization, urban landscape, social responsibility

Miasta jako jednostki osadnicze są organizmami, które w ciągu swego istnienia nieustannie zmieniają się, co wyraźnie wykazuje historia ich rozwoju. Struktura przestrzenno-funkcjonalna miast podlega modyfikacji wraz z ewolucją możliwości i potrzeb żyjących w nich ludzi. Zmiany w formach działalności człowieka znajdują swoje odbicie w architekturze miast, ich układach urbanistycznych oraz w strukturze społecznej. Ze-spół elementów materialnych i społecznych pozostających we wzajemnych relacjach, który jest zewnętrzną formą miasta postrzeganą i doświadczaną przez mieszkańców oraz pozostałych użytkowników, możemy określić mianem krajobrazu miejskiego. Jest to temporalny stan przestrzeni w mieście, zależny od poziomu jej zorganizowania oraz sposobu użytkowania. Krajobraz miejski za pomocą elementów: materialnych, fizycznych (architektura i układ urbanistyczny), społecznych (grupy ludzi i ich zachowania) oraz kulturowych i symbolicznych (znaki kodu przestrzennego) odzwierciedla życie społeczności, która charakteryzuje się określonymi cechami. Jednocześnie to obecność odbiorców warunkuje odczytanie i rozumienie krajobrazu. Oni go bowiem kształtują, doświadczają i oceniają. Odbiór krajobrazu może być zatem obiektywny, kiedy

identyfikujemy, a następnie rejestrujemy materialne i społeczne elementy składowe, oraz subiektywny, wówczas gdy podlega on waloryzacji dokonanej przez obserwatora z uwzględnieniem indywidualnych przeżyć, skojarzeń. Krajobraz miejski z natury swej rzeczy ma charakter dynamiczny, zmienny, jest zależny nie tylko od rozmieszczenia elementów trwałych (zabudowy), ale przede wszystkim podporządkowany ruchowi ludzi i pojazdów.

Możemy przyjąć dla potrzeb prowadzonych tu rozważań, że krajobraz miejski jest jednocześnie efektem działalności planowanej oraz spontanicznej, tworzy obraz miasta, który poprzez percepcję odbiorców nabiera cech wizerunku. Istotnym elementem analizy krajobrazu miejskiego jest określenie jego społecznego kontekstu. Każdy wyodrębniony przestrzennie fragment miasta samodzielnie bądź w powiązaniu z sąsiednimi tworzy sekwencje krajobrazu miejskiego, które mogą być różnie postrzegane przez odbiorców. W zależności od istniejącego zagospodarowania, a zwłaszcza programu funkcjonalnego rozpatrywanego fragmentu przestrzeni miejskiej jej krajobraz może być w różny sposób odbierany przez obserwatorów. Owo zróżnicowanie odbioru krajobrazu uwarunkowane jest kontekstem wynikającym między innymi z pozycji społecznej, wykształcenia, wiedzy, rodzaju prowadzonej działalności oraz powiązania z funkcjami występującymi na jego obszarze.

Charakteryzując krajobraz miejski jako odzwierciedlenie organizacji przestrzeni, możemy przypisać mu kilka atrybutów. Jest on naturalnie zmienny w czasie, kształtowany w całym okresie istnienia miasta, odzwierciedla strukturę społeczną, rangę i funkcje, podlega waloryzacji jako doświadczany indywidualnie i postrzegany subiektywnie, jego odbiór jest kontekstualny. Tym samym można uznać, że krajobraz miejski oraz jego ocena dokonywana przez odbiorców – użytkowników stanowią konsekwencję procesów przekształceń przestrzeni miejskiej i bezpośrednio wpływają na jakość życia mieszkańców i przybyszów.

Współcześnie miasta Europy i Ameryki Północnej, usytuowane w krajach dobrze rozwiniętych gospodarczo, począwszy od lat 80. XX w., podlegają znacznym przekształceniom struktury przestrzenno-funkcjonalnej. Wśród wielu zmian na szczególną uwagę zasługują przemiany terenów poprzednio wykorzystywanych przez przemysł, którego stopniowa relokacja z obszarów wewnątrzmijskich do pozamijskich albo do krajów dysponujących tańszą siłą roboczą i mniejszymi kosztami produkcji staje się coraz powszechniejszym zjawiskiem. Początkowo obejmowało ono swoim zasięgiem przede wszystkim miasta w krajach wysoko rozwiniętych (Wielka Brytania, Niemcy, USA, Francja), ale od połowy lat 90. XX w. występuje coraz powszechniej w byłych europejskich krajach gospodarki centralnie planowanej, które przeszły transformację ustrojową do gospodarki rynkowej. Powszechność pojawiania się zdegradowanych wewnątrzmijskich terenów przemysłowych w rozwiniętych gospodarczo krajach zaowocowała procesem modernizacyjnym, który w literaturze określanymi jest mianem rewitalizacji. Istotą tego procesu przekształceń przestrzeni miejskiej jest sekwencja planowanych działań, które mają na celu ożywienie gospodarcze oraz zmianę struktury przestrzennej i funkcjonalnej zdegradowanych obszarów miasta (Kaczmarek 2001, 2005).

Rewitalizacja obejmuje zdefiniowany przestrzennie, zdegradowany fragment miasta, wprowadzając doń nowe typy funkcji. Zmiana programu użytkowego skutkuje nowymi formami organizacji przestrzeni, odmiennymi powiązaniem z otaczającymi terenami oraz bardzo często wpływa na położenie przekształcanego obszaru w hierarchii ważności terenów miejskich. Rewitalizowane obszary zyskują więc nowy wymiar przestrzenny, funkcjonalny, społeczny i ekonomiczny, który oddziałuje lokalnie, w miejscu dokonywanych przekształceń, ale jednocześnie wpływa pośrednio na strukturę całego miasta.

Jako wielowymiarowy proces rewitalizacja jest przedmiotem badań miejskich osadzonych w różnych dyscyplinach naukowych: geografii, socjologii, urbanistyce, ekonomii. W ostatnich latach powstała obszerna literatura dokumentująca przede wszystkim analizy przebiegu procesu w różnych miastach, jego specyfikę w zależności od rodzaju przekształcanej przestrzeni, natomiast jeszcze w ograniczonym zakresie prezentująca konsekwencje dokonywanych zmian (Adams, Watkins 2002; Berry, McGreal, Deddis 1993; Carley 2002; Couch, Fraser, Percy, 2003; Irmie, Thomas 1999; Kaczmarek 2001; Lorens 2007; Topczewska 2005; *Urban regeneration* 1995; Roberts, Sykes 2008).

Przegląd różnorodnych zrealizowanych przykładów zrewitalizowanych fragmentów europejskich miast (Cardiff, Essen, Paryż, Londyn, Glasgow, Lizbona, Wiedeń, Hamburg, Liverpool, Kilonia, Turyn, Belfast, Manchester) pozwala uznać rewitalizację za rodzaj gry o przestrzeń, której uczestnicy: mieszkańcy, inwestorzy zewnętrzni, lokalne władze, przedsiębiorcy, dotychczasowi użytkownicy terenu, mają różne oczekiwania związane z wynikiem prowadzonych działań.

W założeniu rewitalizacji proces ten dokonuje zmian jakościowych, których jednym z wiodących celów jest poprawa bytu lokalnych społeczności. Jednak wprowadzenie nowej substancji materialnej, a szczególnie nowych funkcji przyciąga zazwyczaj do obszaru przede wszystkim nowych ludzi. Przybysze zjawiają się zachęcani nowymi wartościami, które wnosi poddana rewitalizacji przestrzeń. Ważnym czynnikiem stymulującym ich napływ jest lokalizacja atrakcyjnego programu usługowego adresowanego w znacznej mierze do zamożnych odbiorców posiadających określone preferencje. Możemy tu wymienić lokalizacje eleganckich sklepów, prestiżowych obiektów gastronomicznych, ale również instytucji kultury: sal koncertowych, teatrów, galerii, muzeów.

Niektórzy z grona przybyszów użytkują zrewitalizowaną przestrzeń z racji podjęcia pracy w lokowanych na obszarze instytucjach, ich pobyt, podobnie jak klientów instytucji usługowych, ma zatem charakter czasowy. Pewna grupa zatrudnionych decyduje się jednakże na osiedlenie w pobliżu miejsca pracy w ciekawie zaaranżowanej części miasta. Inni z kolei świadomie podejmują decyzję osiedlenia się w tym miejscu, mimo że pracują gdzie indziej. Ci ostatni przede wszystkim poszukują oryginalnego miejsca do mieszkania, niepowtarzalnego w swojej architektonicznej postaci i historycznej przeszłości, a jednocześnie nowoczesnego, zatem bardzo atrakcyjnego, zlokalizowanego najczęściej niezbyt daleko od centrum miasta. Obie grupy przybyszów łączy pewna znamienna i bardzo charakterystyczna cecha. Należą oni bowiem do zupełnie innej

klasy społecznej niż ci, którzy tu do tej pory mieszkali. Przybysze są zamożni, na pewno wykształceni, dokonujący świadomych wyborów, nadto wielu z nich to ludzie młodzi. Posiadanie takich atrybutów pozwala podejmować pracę w większości tych przedsiębiorstwach sektora trzeciego i czwartego, które lokują się najczęściej w zrewitalizowanej przestrzeni. Również nowoczesne mieszkania oryginalnie ukształtowane i stylowo wyposażone wymagają odbiorcy zamożnego, skłonного zaakceptować (nabyć lub wynająć) indywidualnie zaprojektowane oraz niekonwencjonalnie usytuowane mieszkanie czy dom. Podobnie adresowana jest wspomniana wcześniej oferta wyspecjalizowanych usług (Kaczmarek 2001, 2004).

Efekty przestrzenne, a przede wszystkim społeczne procesu rewitalizacji znajdują zatem swoje bezpośrednie odzwierciedlenie w odmianach krajobrazu miejskiego, który powstał w wyniku dokonanych przekształceń. Możemy wyróżnić krajobraz inkluzywny – przeznaczony dla wszystkich, łączący różne elementy składowe w harmonijną całość, oraz ekskluzywny, który jest przeznaczony dla określonej grupy osób, odgradza się od ogółu społeczności lub od osób spoza pewnego kręgu, tym samym generuje konflikty. Inkluzywność w kształtowaniu krajobrazu miejskiego tworzy przestrzeń dostępną i przyjazną wszystkim użytkownikom, synergiczną, prawdziwie publiczną w klasycznym rozumieniu tego pojęcia. Przeciwnie – krajobraz ekskluzywny w założeniach wprowadza segregację użytkowników zrewitalizowanego obszaru, adresując nowe formy organizacji przestrzeni do ściśle określonego grona odbiorców – wykształconych, zamożnych, młodych. Kategorie wydzielenia owych uprzywilejowanych grup bywają różne, ale ich cechą wspólną jest zwrócenie się w kierunku ludzi sukcesu, którzy nie doświadczają istotnych problemów finansowych.

Nowy krajobraz jest najbardziej czytelnym i jednoznacznym efektem rewitalizacji, zaś poszczególne wymiary rewitalizacji (społeczny, przestrzenny, ekonomiczny, kulturowy) w różnym stopniu wpływają również na konteksty jego odbioru. Przekształcenie substancji materialnej jest prostsze niż „wymiana” społeczności lokalnej. Rodzą się naturalne konflikty między „tubylcami” i „przybyszami”, gdyż interesy każdej z tych grup oraz oczekiwania w zakresie efektów procesu przekształceń nie zawsze są zbieżne. Po przeprowadzonej rewitalizacji zmieniają się istniejące poprzednio struktury związków grupowych na obszarze miasta, zaburzeniu ulegają również dotychczasowe lokalne więzi społeczne. Wprowadzone nowe funkcje i nowe grupy społeczne na rewitalizowany obszar nie mają bezpośredniego pozytywnego oddziaływania na żyjących tutaj „tubylców”. Pojawienie się „przybyszów” powoduje natomiast segregację społeczną w przestrzeni. Mimo że „tubylcy” mają dłuższy staż życiowy związany z rewitalizowanym fragmentem miasta, to jednak z racji swojego położenia w hierarchii społecznej (poziom zamożności, wykształcenia, możliwości zatrudnienia i podatności na bezrobocie, wreszcie zdolność nabywcza) członkowie tej grupy są na pozycji zdecydowanie słabszej w relacji do nowych użytkowników.

Wśród „przybyszów” dominują ludzie młodzi, wysoko wykwalifikowani, dobrze wykształceni, bowiem te atuty pozwalają im znaleźć bez kłopotu pracę w nowych instytucjach ulokowanych tutaj w trakcie rewitalizacji. Również koszty osiedlenia się

w tego rodzaju dzielnicach (możliwość zakupu bądź wynajmowania mieszkań tu powstających) wymagają posiadania relatywnie wysokich dochodów. Wskazane czynniki pozwalają zaklasyfikować grupę „przybyszów” jako wyższą klasę średnią (tzw. *upper middle class*). Osiedlają się oni w częściach przestrzeni miejskiej, które uprzednio, zanim dokonano w nich procesu rewitalizacji, były im całkowicie obce, odległe, a nawet niepożądane jako miejsce do życia.

Ci, których określiliśmy mianem „tubylców”, według zastosowania tych samych kryteriów znajdują się w zupełnie innym miejscu hierarchii społecznej, reprezentując tzw. *lower class*, czyli klasę niższą, a pewna ich część (bezrobotni, źle wykształceni, bardzo biedni) to wręcz tzw. *underclass* (podklasa). Naturalną konsekwencją jest zatem segregacja i pogłębienie podziałów społecznych w przestrzeni poddanej procesowi rewitalizacji. Przy poprzedniej funkcji obszaru działającego jako kompleks przemysłowo-składowy zamieszkujący i pracujący tu ludzie jako grupa w hierarchii społecznej nie byli zbyt różnicowani. W większości należeli do niższej (mniej zamożnej i wykształconej) klasy społecznej. Stan ten powodował więc swoistą równowagę czy też wręcz egalitaryzm w przestrzeni miejskiej. Wszyscy byli niezamożni, więc poniekąd równi. Ci, którzy pragnęli znaleźć dla siebie miejsce w innym świecie czy też dążyli do uzyskania wyższej od obecnie zajmowanej pozycji w hierarchii społecznej, zazwyczaj opuszczali ten obszar miasta. Zdobycie wykształcenia i lepszych, bardziej wyspecjalizowanych kwalifikacji powodowało konieczność poszukania odmiennego rodzaju zatrudnienia. Nowa praca to penetrowanie innego fragmentu miasta, często również zmiana miejsca zamieszkania. Obszary przemysłowe, wokół których ludzie ci żyli do tej pory i które czasami były podstawą egzystencji ich rodzin przez kilka pokoleń, już nie wystarczały. Odpływ ludzi był w pewnym czasie, zwłaszcza wśród młodych, zjawiskiem powszechnym i jednocześnie jednym z istotnych czynników warunkujących kryzys, a następnie upadek tych obszarów.

Przeprowadzana następnie rewitalizacja, której celem nadrzędnym było polepszenie sytuacji ekonomiczno-społecznej obszaru, powinna zatrzymać ten odpływ. Niestety, nie w każdym przypadku tak się dzieje. Zazwyczaj nowe miejsca pracy i nowe możliwości zatrudnienia przyciągnęły zupełnie nowych ludzi. Pogłębiło się rozwarstwienie społeczne, doszło do wyraźnej segregacji w przestrzeni i konfliktów o różnym nasileniu między „nowym” a „starym”. Możliwości, jakie niesie ze sobą rewitalizacja, tylko w bardzo ograniczonym stopniu wpływają na życie lokalnych społeczności. Paradoksalnie można nawet stwierdzić, że to właśnie rewitalizacja zaburzyła poprzedni stan egalitaryzmu w przestrzeni społecznej i wprowadziła w zamian zróżnicowanie jakościowe terenów miejskich i wyraźnie występujące zjawisko nierówności społecznej.

W większości poddanych rewitalizacji obszarów z punktu widzenia „tubylców” można by uznać, że rewitalizacja przyniosła im „społeczną niesprawiedliwość” w przestrzeni miejskiej. Oczekiwali oni bowiem przede wszystkim bezpośredniej poprawy swoich warunków życia (czyli lepszych mieszkań, łatwiejszego dostępu do miejsc pracy i usług). Niestety tak się nie dzieje. Nowa zabudowa wznoszona w rewitalizowanym obszarze jest zbyt droga dla „tubylców”, a przez to nieosiągalne staje się nabycie czy

nawet wynajęcie mieszkania. Podobnie, nowe rodzaje lokowanych usług adresowane są do ludzi zamożnych. Choć więc w wymiarze przestrzennym obszar zyskuje nowe wartości i dzięki rewitalizacji podlega pozytywnym zmianom, to w kontekście społecznym pogłębia ona rozwarstwienie i nierówność, tworząc tzw. obszary wykluczenia społecznego.

Z kolei dla „przybyszów” miejsce, gdzie zdecydowali się żyć (mieszkać, pracować), jest obszarem nowym, który traktują jako przestrzeń przez nich zagospodarowywaną czy wręcz zawłaszczaną, tak materialnie, jak i emocjonalnie. Nie mają bezpośrednich powiązań z historyczną tożsamością obszaru, w którym się znaleźli, odbierają jedynie jego nowy wizerunek, stworzony przez rewitalizację i właśnie do nich adresowany – przesłanie nowoczesnej, funkcjonalnej i atrakcyjnej przestrzeni miejskiej.

Można zatem uznać, że kwestia integracji ludzi w przestrzeni jest podstawowym aspektem społecznego wymiaru procesu rewitalizacji. W przypadku „przybyszów” ich przystosowanie się i akceptowanie nowego miejsca i warunków życia przebiega zazwyczaj sprawnie. Zamieszkiwanie przez nich obszarów zrewitalizowanych przyczynia się również do swoistego „uszlachetnienia” (*gentrification*) tej przestrzeni. Koncepcja gentryfikacji, czyli działań dążących do uszlachetniania zdegradowanych fragmentów przestrzeni miejskiej poprzez zmianę populacji zamieszkującej, znana jest już od lat 60. XX w. Interesujący opis historii tego zjawiska wraz z zestawieniem różnych koncepcji, które próbują je wyjaśniać, pojawia się wielokrotnie w literaturze dotyczącej społecznych aspektów problematyki miejskiej (Atkinson, Bridge 2005; Kaczmarek 2004; Lees, Slater, Wyly 2008; Maginn 2004; Moore, Scott 2005; Moulaert 2000; Palen 1984; Patillo 2007). Jednak niewątpliwie efektem tego rodzaju działania staje się całkowita zmiana populacji zamieszkującej podlegające uszlachetnieniu fragmenty miasta, czyli eliminacja biednych. W przypadku procesu rewitalizacji natomiast obie grupy żyją wciąż razem, obok siebie, w tej samej przestrzeni. Harmonijne realizowanie tego procesu powinno więc ponad wszelką wątpliwość zmierzać do konsekwentnego eliminowania tzw. obszarów wykluczenia społecznego powstających w przekształcanych kwartałach. Tworzą je ci, którzy bez pomocy zewnętrznej nie potrafią znaleźć się w nowych warunkach istniejących w zmienionym miejscu. Wielu badaczy analizujących społeczny aspekt przekształceń przestrzeni miejskiej podejmuje tę kwestię wskazując jej wagę w skuteczności realizowanych procesów (Atkinson, Bridge 2005; Brindley, Rydin, Stoker 1996; Carley 2002; Kaczmarek 2005; MacLaran 2003; MacCarthy 2007; Mangen 2004; Nelson, Sanchez, Dawkins 2007; Savitch, Kantor 2004). Istnieje więc konieczność spójnego i planowego działania, które pomoże lokalnej społeczności zaakceptować ideę rewitalizacji, aby odbierała ona ów proces jako przede wszystkim do niej adresowany i aby mogła w pełni korzystać z jego rezultatów.

W tym ujęciu krajobraz miejski, będąc odzwierciedleniem procesu rewitalizacji, a więc modernizacji przestrzeni miejskiej, odbierany jest w różnych kontekstach. Stanowią one punkt odniesienia przy ocenie dokonanych przekształceń i powinny być z tej racji identyfikowane ze szczególną uwagą. W aspekcie kontekstów krajobrazu miejskiego możemy wskazać te, które wynikają z relacji lokalizacji i pozycji poszczegól-

gólnych grup społecznych, zaangażowanych w proces rewitalizacji i doświadczających jego efektów. Znajdą się tutaj: mieszkańcy miasta, użytkownicy nowego zagospodarowania przestrzeni, przybysze – turyści, inwestorzy, władze lokalne, a także społeczność wykluczonych. Wspólnym elementem łączącym te grupy jest nowe zagospodarowanie zrewitalizowanego obszaru, czyli jego przeznaczenie.

Funkcjonowanie zrewitalizowanej przestrzeni generuje również drugą grupę kontekstów, które wynikają z powiązań pomiędzy grupami uczestników procesu będących następnie odbiorcami nowego krajobrazu miejskiego. Wskazać tutaj możemy: inicjatorów zmian, organizatorów przestrzeni miejskiej, beneficjentów walorów nowego zagospodarowania oraz przegranych. Każda z tych grup posiada odrębne oczekiwania wobec nowego krajobrazu i w różnym stopniu partycypuje w jego wykorzystaniu.

Istotnym wyzwaniem, które stoi obecnie przed badaczami, ale również i praktykami rewitalizacji, będzie wybranie i wskazanie porównywalnych parametrów, które pozwolą ocenić wpływ rewitalizacji na życie miasta w wymiarze ekonomicznym, przestrzennym i społecznym. Postulatywnie do tej pory opracowania ogólne nabierają innego wymiaru – wskazują pozytywy i piętnują negatywy coraz częściej na podstawie szczegółowych studiów zrealizowanych projektów w różnych miastach europejskich i północnoamerykańskich.

Harmonijne realizowanie tego procesu powinno więc ponad wszelką wątpliwość zmierzać do konsekwentnego eliminowania tzw. obszarów wykluczenia społecznego w przekształcanych kwartałach. Tworzą je ci, którzy bez pomocy zewnętrznej nie potrafią znaleźć się w nowych warunkach powstających w zmienionym miejscu. Istnieje więc konieczność spójnego i planowego działania, które pomoże lokalnej społeczności zaakceptować ideę rewitalizacji, aby odbierała ona ów proces jako przede wszystkim do niej adresowany i aby mogła w pełni korzystać z jego rezultatów. Powinna to być zatem rewitalizacja społecznie odpowiedzialna, która uwzględnia potrzeby i oczekiwania różnych grup społecznych, dąży do zachowania zróżnicowanej struktury społecznej na obszarze, integruje terytorialnie zróżnicowaną społeczność, a także daje szansę koabitacji, czyli organizuje wspólnotę w przestrzeni, inaczej mówiąc – kształtuje miejski krajobraz inkluzywny.

Bibliografia

- Adams D., Watkins C., 2002, *Greenfields, Brownfields and Housing Development*, Blackwell Publishing, Oxford.
- Atkinson R., Bridge G., 2005, *Gentrification in a Global Context. The New Urban Colonialism*, Routledge/Taylor & Francis Group, London–New York.
- Berry J., McGreal S., Deddis B. (eds.), 1993, *Urban Regeneration. Property Investment and Development*, Chapman and Hall, London.
- Brindley T., Rydin Y., Stoker G., 1996, *Remaking Planning*, Routledge, London.
- Carley M., 2002, *Urban Regeneration through Partnership: a Study in Nine Urban Regions in England, Wales and Scotland*, Policy Press, Bristol.
- Couch Ch., Fraser Ch., Percy S. (eds.) 2003, *Urban Regeneration in Europe*, Blackwell Publishing, Oxford.

- Imrie R., Thomas H. (eds.), 1999, *British Urban Policy: an Evaluation of the Urban Development Corporations*, Sage Publications, Thousand Oaks.
- Kaczmarek S., 2001, *Rewitalizacja terenów przemysłowych. Nowy wymiar w rozwoju miast*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kaczmarek S., 2004, *Urban Landscape and Quality of Life in Residential Areas*, [w:] I. Sagan, M. Czepczyński (red.), *Featuring the Quality of Urban Life in Contemporary Cities of Eastern and Western Europe*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań–Gdańsk.
- Kaczmarek S., 2005, *The Space of Exchange: Revitalisation of Postindustrial Areas in Modern Cities*, [w:] Y. Murayama, G. Du (eds.), *Cities in Global Perspective: Diversity and Transition*, Rikkyo University with IGU Urban Commission, Tokyo.
- Lees L., Slater T., Wylie E.K., 2008, *Gentrification*, Routledge/Taylor & Francis Group, New York.
- Lorens P., 2007, *Rewitalizacja miast w Polsce. Pierwsze doświadczenia*, Urbanista, Warszawa.
- MacCarthy J., 2007, *Partnership, Collaborative Planning and Urban Regeneration*, Ashgate, Aldershot.
- MacLaran A. (ed.), 2003, *Making Space: Property Development and Urban Planning*, Arnold Publication, London.
- Maginn P.J., 2004, *Urban Regeneration, Community Power and the (In)significance of 'Race'*, Ashgate, Aldershot.
- Mangen S.P., 2004, *Social Exclusion and Inner City Europe. Regulating Urban Regeneration*, Palgrave Macmillan, Handmills.
- Moore N., Scott M., 2005, *Renewing Urban Communities: Environment, Citizenship and Sustainability in Ireland*, Ashgate, Aldershot.
- Moulaert F., 2000, *Globalization and Integrated Area Development in European Cities*, Oxford University Press, Oxford.
- Nelson A.C., Sanchez T.M., Dawkins C.J., 2007, *The Social Impact of Urban Containment*, Ashgate, Burlington.
- Palen J.J., 1984, *Gentrification, Displacement and Neighborhood Revitalization*, State University of New York Press, Albany.
- Patillo M.E., 2007, *Black on the Block: the Politics of Race and Class in the City*, University of Chicago Press, Chicago.
- Roberts P., Sykes H. (eds.), 2008, *Urban Regeneration. A Handbook*, Sage, London.
- Savitch H.V., Kantor P., 2004, *Cities in the International Marketplace, the Political Economy of Urban Development in North America and West Europe*, Princeton University Press, Woodstock.
- Topczewska T., 2005, *Rewitalizacja miast, działania samorządów lokalnych*, Instytut Gospodarki Przemysłowej i Mieszkalnictwa, Warszawa.
- Urban regeneration*, 1995, H.M.S.O., London.

REWITALIZACJA I KRAJOBRAZ MIEJSKI – KWESTIA SPOŁECZNEJ ODPOWIEDZIALNOŚCI

ABSTRAKT: Procesy rewitalizacyjne terenów przemysłowych – przeprowadzane w Europie coraz liczniej – przekształcają krajobraz miejski. Zmiany te mają charakter wielowymiarowy: materialny, funkcjonalny, społeczny i symboliczny. Nowy krajobraz zrewitalizowanych fragmentów miasta odbierany jest kontekstualnie przez mieszkańców i użytkowników. W artykule omówione zostaną relacje bezpośrednie i pośrednie występujące w krajobrazie miejskim zrewitalizowanych terenów przemysłowych. Na podstawie wybranych studiów przypadku zaproponowany zostanie model wykorzystania tego typu analiz do monitoringu i oceny skuteczności dokonanej rewitalizacji w kontekście jej społecznej odpowiedzialności.

SŁOWA KLUCZOWE: rewitalizacja, krajobraz miejski, społeczna odpowiedzialność